

Илму статья
УДК 821.512
DOI: 10.31143/2542-212X-2025-2-231-241
EDN: SVRHMG

ГУРТУЛАНЫ БЕРТНИ МАЛКЪАР АДАБИЯТНЫ АЙНЫУУНА КЪОШУМЧУЛУГЪУ (ЖАЗЫУЧУНУ 115-ЖЫЛЫГЪЫНА)

Сарбашланы Мустафаны кызы Алена

Гуманитар тинтиулени Институту – Россей илмуланы академиясыны
Къабарты-Малкъар илму арасыны филиалы, Нальчик шахар, Россей, [ale-
nasarb@mail.ru](mailto:alenasarb@mail.ru), <https://orcid.org/0000-0002-7457-9823>

Къысха магъанасы. Илму ишде белгили жазыучу, малкъар жазма адабиятны мурдорун салгъанладан бири – Гуртуланы Исмаилны жашы Бертни (1910–2001) чыгъармачылыкъ иши, аны айныуу тинтиледиле, сёз устаны миллет адабиятны ёсююне къошумчулугъу ачыкъланады. Гуртуланы Бертни жашаууну жангы бетлери кёргюзтюледиле, ала аны жамауатда бардыргъан ишлерини магъанылыгъын шарт белгилейдиле. Жазыучуну суратлау сёзге усталыгъы тюрю-тюрю литература жанрлада ачыкъланады. Гурту улуну ниет хазнасында ондан артыкъ назму жыйымдыкъ («Къызыл ёнле», 1934; «Жарыкъ танг», 1958; «Шуёхла арасында», 1963; «Чомартлыкъ», 1969; «Таула чакъырадыла», 1974); «Акъ кёгюрчюн», 1980; «Мардакемле китабы», 1990 эм башхала), повестле («Бекир», 1933; «Адилгерий», 1961; «Жашауну кыланчлары» («Зигзаги жизни», 1988) бла роман («Жангы талисман» («Новый талисман», 1970) бардыла. Ала бары да суратлачулукъ фахмусуну кёп бетлиligere, эстетика онгуну кенглигине шагъатлыкъ этедиле. Жазыучуну чыгъармачылыгъыны баш энчиликлеринден бири халкъны жашауун, аны харкюнлюк ишлерин, турмушун, төрелерин, миллет кылыгъын суратлауду. Айырмалы чыгъармаларыны санында «Чалгъычыла» (1957) деген поэмасы белгиленеди: мында урунууну кыуанчы, аны зауукълугъу уста ачыкъланады. Гуртуланы Бертни чыгъармаларыны мурдорун жашау эм тарых кертилик кыурайды.

Баш магъаналы сёзле: Гуртуланы Берт, чыгъармачылыкъ, малкъар адабият, назму-чулукъ, къара сёз.

Цитата этерге: Сарбашланы М.къ.А. Гуртуланы Бертни малкъар адабиятны айныууна къошумчулугъу (жазыучуну 115-жылыгъына) // Электронный журнал «Кавказология». – 2025. – № 2. – С. 231-241. – DOI: 10.31143/2542-212X-2025-2-231-241. EDN: SVRHMG.

© Сарбашланы М.къ.А., 2025

Original article

BERT GURTUEV'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF BALKAR LITERATURE (ON THE WRITER'S 115TH BIRTHDAY)

Alena M. Sarbasheva

The Institute for the Humanities Research – Affiliated Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences, Nalchik, Russia, [ale-
nasarb@mail.ru](mailto:alenasarb@mail.ru), <https://orcid.org/0000-0002-7457-9823>

Abstract. The article highlights the literary activity of the famous poet and writer, one of the founders of the Balkarian written literature, Bert Ismailovich Gurtuev (1910-2001). The evolution of the classic's work is traced, and his contribution to the development of national artistic thought is determined. New biographical facts are presented that expand the understanding of the artist's importance in the socio-cultural life of the people. The author's skill, manifested in various literary genres, is noted. The work presents the area of the author's work, which includes more than a dozen poetry collections ("Kyzyl enle" ("Red Voices", 1934); "Zharik tang" (Bright Morning, 1958); "Shuehla Arasinda" ("Among friends", 1963); "Chomartlyk" ("Generosity", 1969); "Taula chakyradya" ("The Mountains call", 1974); "Ak kegyurchyun" ("The White Dove", 1980); "Mardakemle kitaba" ("The Book of Miniatures", 1990), etc.), novellas ("Bekir", 1933; "Adilgery", 1961; "Zhashaunu kilanchlary" ("Zigzags of Life", 1988), novel ("Zhangy Talisman" ("New Talisman", 1970), testifying to the aesthetic potential and versatility of the artist's talent. Among the artistic features of B. Gurtuev's work is the glorification of folk life, the everyday work of the villagers, the depiction of everyday life, national traditions, and ethnopsychology. In the writer's literary practice, the central place is occupied by the poem "Chalgychyla" ("Mowers", 1957), in which the national flavor is clearly expressed, the theme of rural labor is embodied. The study found that works based on the author's personal perceptions and impressions are differentiated by historical and vital authenticity.

Keywords: Bert Gurtuev, creativity, Balkarian literature, poetry, prose.

For citation: Sarbasheva A.M. Bert Gurtuev's contribution to the development of balkar literature (on the writer's 115th birthday). IN: Electronic journal «Caucasology». – 2025. – № 2. – P. 231-241. – DOI: 10.31143/2542-212X-2025-2-231-241. EDN: SVRHMG.

© Sarbasheva A.M., 2025

Научная статья

ВКЛАД БЕРТА ГУРТУЕВА В РАЗВИТИЕ БАЛКАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (К 115-ЛЕТИЮ ПИСАТЕЛЯ)

Алена Мустафаевна Сарбашева

Институт гуманитарных исследований – филиал Кабардино-Балкарского научного центра Российской академии наук, Нальчик, Россия, alenasarb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7457-9823>

Аннотация. В статье освещается литературная деятельность известного поэта и писателя, одного из основоположников балкарской письменной словесности Берта Исмаиловича Гуртуева (1910–2001). Прослеживается эволюция творчества классика, определяется его вклад в развитие национальной художественной мысли. Приводятся новые биографические факты, расширяющие представление о значимости художника в социально-культурной жизни народа. Отмечается мастерство писателя, проявившееся в различных литературных жанрах. В работе представлен ареал творчества автора, в котором насчитываются более десятка поэтических сборников («Къызыл ёнле» («Красные голоса», 1934); «Жарыкъ танг» («Светлое утро», 1958); «Шуёхла арасында» («Среди друзей», 1963); «Чомартлык» («Щедрость», 1969); «Таула чакырадыла» («Горы зовут», 1974); «Акъ кёгюрчюн» («Белый голубь», 1980); «Мардакемле китабы» («Книга миниатюр», 1990) и др.), повести («Бекир», 1933; «Адилгерий», 1961; «Жашауну кыланчлары» («Зигзаги жизни», 1988), роман («Жангы талисман» («Новый талисман», 1970), свидетельствующие об эстетическом потенциале и многогранности таланта художника. В ряду художественных особенностей творчества Б. Гуртуева отмечается

воспевание народной жизни, трудовых будней сельчан, изображение быта, национальных традиций, этнопсихологии. В литературной практике писателя центральное место занимает поэма «Чалгычыла» («Косари», 1957), в которой ярко выражен национальный колорит, воплощена тема сельского труда. Исследование показало, что произведения, основанные на личных наблюдениях и впечатлениях писателя, отличаются исторической и жизненной достоверностью.

Ключевые слова: Берт Гуртуев, творчество, балкарская литература, поэзия, проза.

Для цитирования: Сарбашева А.М. Вклад Берта Гуртуева в развитие балкарской литературы (к 115-летию писателя) // Электронный журнал «Кавказология». – 2025. – № 2. – С. 231-241. – DOI: 10.31143/2542-212X-2025-2-231-241. EDN: SVRHMKG.

© Бозиева Н.Б., 2025

Гуртуланы Исмаилны жашы Берт (07.11.1910–13.02.2001) озгъан ёмюрню башында малкъар жазма адабиятны мурдор ташын салгъан жазыучуладан бириди. Илму ишни баш мураты – сёз устаны жашау сынаун эм чыгъармачылыкъ къадарын бирден тинтип, миллет адабиятны айныуна къошумчулугъун кёргюзтюдю. Гурту улуну фахмулугъуна шагъат халкъына къойгъан бай ниет хазнасыды. Суратлау сёзге усталыгъыны, миллет адабиятны ёсююне салгъан къыйыныны юслеринден алимле, жазычула кеслерини илму ишлеринде, жазмаларында, эскериулеринде шарт белгилегендиле [Кулиев 1958; Теппеев 1974; Атабиева 2008; Толгуров 2010а; Сарбашева 2003; Сарбашева 2010; Биттирова 2010 эм башхала]. Сёз ючюн, Толгъурланы Зейтун былай жазгъанды: «Гуртуланы Берт хар фахмулу жазыучуча, поэтчау из-леуню къыйын жолундан таймай келеди. Ол жолда жазычу литературабызны суратлау ючюн кётюргенин, аны мурдорунда бек къыйматлы ташладан бирин салгъанын, битеу ючюн, эсин анга бергени шартды» [Толгуров 2010: 39].

Гуртуланы Берт суратлау сёзге усталыгъы бла чекленип къалмай, миллет «культурагъа, жарыкъландырыу ишге къуллукъ этгенди. Аны чыгъармалары заманга жарагъандыла» [Теппеев 2010: 21]. Башда айтылгъаннга жазыучуну жашау жолу толугъа шагъатлыкъ этеди. Ол Россей империяны Терск областыны Нальчик округуну Акъ Суу элинде туугъанды (Нальчикский округ Терской области Российской империи, бусагъатда КъМР). Тогъузжыллыгъында атасындан анасындан ёксюз къалгъанды. Школну бошагъандан сора Ленинчи окъутуу шахарчыкъда педагогика техникумуна киргенди, 1931 ж. аны бошагъандан сора устаз болуп ишлегенди. Республикада бардырылгъан жамуат-политика, билим бериу бла байламлы ишлеге тири къатышханды. Малкъар тилни жангы алфавитини проектин, ана тилни грамматикасындан бла адабиятындан окъуу китапла хазырлагъанды, алагъа кёре дерсlege программала, хрестоматияла жарашдыргъанды. «Жангы жашау жолунда» (1931) деген жаш фахмуланы биринчи чыгъармаларындан къуралгъан назму жыйымдыкъгъа редакторлукъ этгенди, ары кесини биринчи назмулары да киргендиле. 1931 ж. Къабарты-Малкъар областда бардырылгъан тау халкъланы миллет искусстволарыны олимпиадаларына къатышханды, анда пролетар назмулары ючюн сыйлы къагъытлагъа тийишли болгъанды.

Гуртуланы Берт 1934 ж. СССР-ны жазыучуларыны Союзуна киргенди. Совет жазыучуланы биринчи Битеусоюз съездини келечиси болганды, аны ишине кыатышханды. М. Горькийни кыолундан жазыучуланы биригиуюне кирген билетин алганды. КъМАО-ны жазыучуларыны биригиуюню таматасыны орунбасары болганды. Сакъланган архив документлеге кёре, 03.08.1936 ж. айтылган биригиуюню башчысыны кыуллугъун толтуруп башлаганды, 07.07. 1938 ж. уа Ленинград шахаргъа Марра академикни атын жюрютген тил Институтну аспирантурасына окъургъа киргенди¹. Андан кыайтхандан сора жарыккыландырыу ишни бардырганды: Пятигорск шахарда политпросветшколада директорну кыуллугъун толтурганды, КъМАССР-ны (КъМАО 1936 жылда атын алышханды) Хулам-Бызынгы районуну билим берген бёлюмюне башчылыкъ этгенди.

Уллу Ата Журт уруш башланганлай, эркинлик кыагыты (бронь) болуп турганлай, фронтха кетгенди. 1941 ж. 1 ноябрден башлап тамата лейтенант чинде аскер кыуллугъун толтурганды. Краснодарда стрелково-миномет училищада устаз (1942), курсантланы стрелковый роталарыны политругу (1943) болуп турганлай, кыажар сермешлеге тири кыатышханды. Аладан биринде ауур жаралы болуп, Закавказьяда Канакер шахарда эвакогоспитальгъа тюшгенди. Жаралары сау болгандан сора солургъа эркинлик алып, туугъан элине келгенди. Фронтха кыайтыр кюнню аллында 1944 ж. 8-чи мартда халкы бла бирге Орта Азиягъа кёчюрюлгенди. Миллети бла бирге сынаган кыыйынлыкълагъа Берт кесин хорлатмаганды: сюрюнде да ол жамауат эм чыгъармачылыкъ ишин бардырганды. Киргизияда Ош областында Кыарасуу эли орта школунда военрук эм устаз, Фрунзеде илму институтда кыуллукъчу болуп ишлегенди, 1956 ж. дери Канск району Киршёлк совхозуну школасында завучну, директорну кыуллукълары толтурганды.

Уруш жыллада эм кёчкюнчюлюкде сыналган кыыйынлыкъланы юсюнден Гуртуланы Берт «Къара кюнле» деген эскериуле халда жазылган чыгъармасында хапарлайды [Гуртуев 2010: 91–131].

Ата журтуна кыайтхандан сора жазычу малкыар халкыны миллет маданиятын жангыртыугъа уллу кыыйын салганды. 1958 ж. башлап сыйлы солуугъа кетгинчиге дери (1974) кыабарты-малкыар жазыучуланы биригиуюню Правлениасыны баш секретары, «Шуёхлукъ» альманахны баш редактору, тамата литература консультанты болуп ишлегенди.

Гуртуланы Берт Кыабарты-Малкыарны республиканы урушну бла урунуу ветеранларыны Советини члени болганды. СССР-ны Баш Советини Указы бла кёп тюрлю орденле, майдалла бла саулагъанганды (орден Отечественной войны II степени, «Знак Почета» – «Сыйлылыкъны белгиси» (1970), «За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» (1946), «За оборону Кавказа» (1966), «Ветеран труда» (1975) эм башхала).

Республиканы жамауат жашаууна тири кыатышханы ючюн, миллет адабиятны айныууна салган кыыйыны ючюн КъМАССР-ны Баш Советини Президиумуну (1960), Кыабарты-Малкыар Республиканы (1996) Сыйлы Грамоталары бла

¹ Ф. 1. Оп. 1. Д. 166. Л. 1, 2. Д. 198. Лл. 71, 80. Архивден билдириу «Берт Гуртуев. Жашау ызы, оюмлары, тенгери. ... (туугъанлы – 100 жыл). Нальчик: Издательство М.и В. Котляровых, 2010» деген китапдан алыннганды.

саугъаланнганды. «КЪМР-ны искуствосуну сыйлы къуллукъчусу» (1972), «Къабарты-Малкъарны халкъ жазыучусу» (1980), «Нальчик шахарны сыйлы адамы (гражданины)» (1996) деген бийик атлагъа тийишли болгъанды.

Чыгъармачылыкъ иш бла кюрешип Гуртуланы Берт 1920-чы жылланы ахырында башлагъанды. Ол кезиуде къыралда совет властыны тохташханы бла байламлы уллу тюрлениуле бола эдиле (коллективизация, индустриализация, окъутуу-жарыкъландыруу ишле). Жаш адам къыланчлы заманны шагъаты болгъанды, аны ниет излемлерине кертичилай къалгъанды. Аны биринчи чыгъармаларында жамауатда болгъан социалист тюрлениуле, ала ючюн бардырылгъан кюреш суратланадыла («Жангы жашауну жолунда» деген поэмасы (1929); «Бекир» деген повести (1933). Берт биринчи назмуларында заманны баш илишанларын ачыкъларгъа итинеди. «Литпунктлагъа жюригюз, илму-билим билигиз» (1928) деген назмусунда окъургъа, билим алыргъа, аны бла жахилликни хорларгъа чакъырады хар инсанны да.

Жашауда жарыкъ тюрлениуле бла бирге Гуртуланы Берт жамауатда болгъан терс ишлени (уручулукъ, урунуугъа уллу кёллюлюк, жахиллик, ичгичилик, бузукъчулукъ) масхара сёзню кючу бла жютю кесаматлайды («Гудукан», «Махай-эфенди», «Ичгичиге» эм башхала). Эринчекликни, жахилликни юслеринден «Тасбаш» деген комедиясында да айтылады. Жазыучуну эскериулерине кёре, сахна чыгъарманы ол Шахмурзаланы Саид бла бирге (биратлы татар пьесагъа кёре) жазгъанды [Гуртуев 2004].

Малкъар адабиятны тарыхында Гуртуланы Бертни «Бекир» (1933) деген чыгъармасы биринчи повестди деген оюм тохташханды [Теппеев 1974: 92]. Чыгъарманы ниет мурдорун колхоз къурулушха къатышханланы бла кулаклары араларында чюйрелик къурайды. Жазыучу баш жигити Бекирни сыфатында жашауда болгъан тюрлениулени толу, тюз ангылаялмагъан адамны кёргюзтеди. Бекирни оюмуна кёре, жангы тохташхан совет власть аны ишден эркин этеди: ол, ишден ёнгелеп, терек тюбюнде жатады, заманын бошуна оздурады, ол себепден эринчеклени санына тюшеди. Суратлау чыгъарма къурауда тынгылы сынауу болмагъан жазыучу Бекирни ич дуниясын терен кёргюзталмайды, къылыгъында эсленнген тюрлениулени сылтауларын ачыкълаялмайды. Жигит кечеден тангнга колхозчуланы жыйылыуундан сора терк окъуна алчы ишчи болады. Чыгъармада белгиленнген чюйрелик айнымай къалады. Болса да, айтылгъан суратлау кемчиликке да къарамай, повесть 1930-чу жж. малкъар адабиятта тийишли жерин алады, «бюгюнлюкде да Шимал Кавказны халкъларыны адабиятларында магъанасын тас этмеген чыгъармаладан бириди» [Толгуров 2010а: 327].

Бертни биринчи назму китабы «Къызыл ёнле» 1934 ж. басмаланнганды. Анда назмучу жангы жашауну къууанч сезим бла, жарыкъ тюрсюнле бла суратлайды, адамланы окъуу-билим алыргъа чакъырады. Китабы ючюн Гурту улу республикалы премиягъа тийишли болгъанды.

Уллу Ата Журт урушну жылларында, бирси къалам къарындашларыча, Гуртуланы Берт душманны къуру сюнгю бла къалмай, суратлау сёзню кючу бла да «ууатханды». Ол жыллада жазылгъан назмуларында («Уу жилинны эзерге» (1941), «Зулмучула» (1943), «Къурч къапханнга тюшдюле» (1943), «Тёрт сахар» (1943), «Эки да катюшагъа» (1944), «Саугъала» (1944), «Тогъузунчу май» (1945)

эм башхалада) туугъан жерине суймеклигин айта, урушну кюйсюзлюгюн чертеди, совет халкъны хорлам ючюн бардыргъан кюрешин суратлайды. Элде жашагъан, ишлеген адамланы кёз къарамлары бла урушну керти сыфатын къурайды.

Урушну бла мамырлыкъны юслеринден оюмларын назмучу «Жарыкъ танг» (1958) деген жангы жыйымдыгъында айнытады («Хорлау», «Къорасынла урушну кюсегенле», «Мамырлыкъ ючюн»). Бу китап бир къауум кесекден къуралады: жырла, назмула, поэмала, сабийлеге аталгъан назмула. Назмучуну ниет хазнасында белгиленген жанр тюрлюк аны суратлау сёзге хунерин кёргозтеди.

1950-чи жж. ахырында, малкъарлыла Орта Азиядан кеслерини журтларына къайтхан кезиуде Гуртуланы Бертни поэзиясы жангы суратлау мадарла бла байыкъланады: ол а аны суратлау фахмусуну ёсююню шартыды. Тарых тюзлюкню тохташханы, миллетине къайтхан эркинлиги назмучуда жарыкъ сезимле, жангы сыфатла туудурадыла. Сынагъан къыйынлыкълагъа да хорлатмай, Берт жашауну кючюне, адам улуну къадары жарыкъ боллугъуна ийнанады. Анга шагъатлыкъ «Жарыкъ танг» (1958) деген жаз тилли (метафоралы) аты бла басмаланган китабыды. Ариу макъамлы назмуларында къыралына, адамларына хурмет эте, жазуучу аланы этген ишлерине ыразылыгъын жашырмай айтады.

Гуртуланы Бертни чыгъармачылыгъыны энчи шартларындан бири – халкъны жашауун, аны харкюнлюк ишлерин, турмушун, төрелерин, миллет къылыгъын, туугъан жерини табийгъатын суратлауду. Белгиленген шарт жазуучуну айырмалы чыгъармаларындан бири «Чалгъычыла» (1957) деген поэмасында баямланады. Колхоз жашауну суратлай, назмучу эллилени ишге кёл салып, бийик жетишимлеге итингенлерин ачыкълайды, жигитлени сыфатларын уллу усталыкъ бла къурайды. Урунууну къууанчын, аны зауукълугъун ачыкълауда назмучу суратлау сёзге фахмусун кёргозтеди. Малкъар окъуучула поэмагъа бийик багъа бичгендиле. Аланы санында Къулийланы Къайсын болгъанды: «3Чалгъычла3 деген жангы поэмасы Берт Гуртуевну бек мажал бишген затларындан бириди... < >... Поэмагъа реализмни мухуру тынгылы салыннганын кёребиз. Анга бизни халкъыбызны ишлеую, жашау халы, къылыгъы, оюну, кюлкюсю, чамы киргендиле... Аны себепли поэма кенг магъаналы чыгъармады» [Кулиев 1958: 237].

1960-чы жж. башында Гуртуланы Бертни чыгъармачылыгъы башха миллетли окъуучулагъа да белгили болады. Аны орус тилде «Светлые дали» (1960) деген китабы чыгады, назмулары ара журналлада басмаланадыла. Гурту улугъа буюрулуп жазылгъан къагъытлада билдириулеге кёре, 1960-чы жыллада «Огонек» журналны бетлеринде «Ленин бла таулу» деген поэмасыны юзюгю басмаланганды, андан тышында Битеусоюз радио бла окъулгъанды. «Дон» деген журналны 1962-чи жылда редакциялы планына таулу тиширыулагъа аталгъан «Ийнек сауучу тиширыула» деген жангы поэмасы кирген эди [Гуртуев 2010: 344–345].

«Шуёхла арасында» (1963) деген китабында назмучу ишге, адам улуну туугъан жерине кертичилигини юслеринден жазады. Жыйымдыкъны баш темасы халкъланы араларында шуёхлукъду. Биратлы поэмасында жашауда керти

болгъан иш – миллет жазыучула бла тюбешиу репортаж халда суратланады. Назмучу «мамыр келген къонакъланы // татлы кёрюп» [Гуртуев 1963: 115], атларын айтады: белгили туркмен жазыучула Беки Сейтаков, Берды Кербабоев, Къара Сейтлиев, чеченли назмучу Раиса Ахматова, сыйлы къонакъланы тюбегенлени санында болгъан къабартылы жазыучу Алим Кешоков. Малкъар халкъны къонакъбайлыкыгъа усталыгъы назму тизгинледе шарт белгиленеди:

Халкъыбызда, сыйлы кёрюб,
Къонакъ алыу төреди.
Жарыкъ бетли халкъыбызны
Хар къонакъ да кёреди.
[Гуртуев 1963: 115].

Гуртуланы Бертни бир бир ызларындан чыкыгъан китаплары аны фикири, ниет излемлери, суратлау оюмлауу айный, тюрлене баргъанларына тынгылы шагъатлыкъ этедиле. «Чомартлыкъ» (1969) деген жыйымдыгында назмучу чыгъармачылыкъ ишинде хунерлигин, жашауда жүрек чомартлыкын, сау дуниягъа жүрек ачыкылыкын баямлайды (*Жаным-тиним чомартлыкъ, / Жарыкъ болуу къонакъгъа, / Къулакъ салыб тынгылау / Халкъ жырына, жомакъгъа*. [Гуртуев 1969: 5]). Энци да туугъан жерине, халкъына, ана тилине сүймеклигини кючлюгюн назму тизгинледе сезерча онгла табады. Суратлау мадарла бла (тенгледиреуле, жан салыу дегенча) уста хайырлана, назмуларын бийик эстетика даражагъа жетишдиреди («Туугъан жерим», «Ана тилим», «Сакъ жауунну аллына», «Жашил гелеу», «Жаз башыны жылыуу», «Дорбункъулла да жырлайдыла», «Жибит мени, жауунум»).

Юлгюле:

Чёблеге чанчылгъан инжи бюртюкле
Кёз кысалла, хычыуун кюннге къараб.
Кюн да кюмюш садакъ окъла атады,
Гелеуде инжи бюртюклени мараб... («Жашил гелеу»)
[Гуртуев 1969: 29].

Неда:
Чиран сууу, тютюн эте,
Чучхур-чучхур саркъады.
Ол кюмюш окъа аркъанын
Черек таба атады. («Тауда»)
[Гуртуев 1969: 89].

«Таула чакъырадыла» (1974) деген назму китабында Гуртуланы Бертни жашауну маъанасы, адам улуну борчу дегенча философиялы сагъышла бийлейдиле. Поэтни ангылауунда, насыпны ёлчемлеринден бири – халкъына къулланып, аны ниет, эстетика излемлерин тамамлап, ыразы этиудю («Ыразы эталсам эди халкъымы»). Белгиленген оюмланы назмучу «Акъ кёгюрчюн» (1980), «Чаша дружбы» (1985) деген китапларында да айтады.

Гуртуланы Берт малкъар прозаны айныууна да тийишли юлюшюн къошханды. Жазыучуну миллет окъуучугъа белгили хапарлары («Асиятны неяхы», «Басият» э.б.), повестлери («Адилгерий», 1961; «Жашауну къыланчлары», 1988), романы («Жангы талисман», 1970) малкъар адабиятны тарыхында сыйлы жерлерин алгъандыла.

Белгиленген чыгъармалада хапарлауну ёзегин жашау кертилик къурайды. Жазыучу кеси кёргенини, эшитгенини юслеринден айта, суратлау даражагъа жетишдиреди. Сёз ючюн, «Адилгерий» деген повестде инсан урушну кезиюу суратланады. Чыгъарманы сюжети мурдорун жашауда керти болгъан Деппуланы Хамангерийни къадаарыны юсюнден хапар къурайды. Акъ аскерчиле бла кюрешде жигитлигин кёргюзтген таулу жашны сыфаты повестни баш жигити Адилгерийни прототипы болады.

«Жашауну къыланчлары» деген повестинде жазыучу озгъан ёмюрню 30-чу жылларында болгъан ишле суратланадыла. Чыгъарманы баш жигитлери – эл советни таматасы Мухарбек бла школну башчысы Нажмудинни араларында турмуш болумлада туудурулгъан чюйрелик суратланады. Жазыучуну баш мураты – ол къыланчлы заманны бетинде адам улуну ниет байлыгъын неда учузлугъун, къылыкъсызлыгъын ачыкълауду. Бийик къуллукълада тохташхан Мухарбекни, район советни таматасы Харунну харамлыкъ, адамсызлыкъ, низамсыз шартларын ачыкълай, Гуртуланы Берт жашауну бушуулу-гъун, экибетлигин кёргюзтеди.

Гуртуланы Бертни «Жангы талисман» (1970) деген эпикалы чыгъармасы биринчи малкъар романланы (Этезланы Омарны «Тарда» – 1961, Залиханланы Жанакъаитны «Тау къушла» – 1962, Шауаланы Миналданны «Мурат» – 1964) сыйлы тизмесиндеди. Жазыучу XX-чы ёмюрню башында жангы тарых кезиюунде малкъар халкъны жашауун суратларгъа, адамланы къылыкъларын, ниет айныуларын чюйрели болумлада кёргюзтюрге итинеди. Адамланы къадаарлары, сезимлери, эслери революциягъа дери, андан сора да къалай тюрлене баргъанлары чыгъарманы баш жигити Ибрагимни сыфатында ачыкъланады. Таулу кишиге жашауунда Дюгербийча зулмчуланы хаталарындан кёп зорлукъну, жарлыкъларны, жарсыуларны сынаргъа тюшеди. Биринчи заманда ол унугъуп, жарлыкълыгъындан башын кётюралмай жашай эсе, артдан-артха аны дуниягъа къарамы, къылыгъы да тюрленедиле, ол ниет эркинликке итинеди. Жазыучу миллет сезимни кючлендирир муратда хапарлауунда мифология эм халкъ чыгъармачылыкъ ызланы айырады. Чыгъармада *къара тюлкюню* терисини, уллу жауундан сора табылгъан *минчакъларны* сыфатларыны юсю бла халкъны къылыгъларны миллет шартлары, дуниясы, ниет байлыгълары ачыкъланадыла, анга кёре романны да эстетика даражасы кётюрюледиле.

Жыл саны жетгенде да Гуртуланы Бертни чыгъармачылыкъ тирилиги таркъаймайды. Анга шагъатлыкъ этген 1990-чу ж. басмаланган «Мардакемле китабыды». Мында жазыучу жашау сынамы бла чыгъармачылыкъларны бирикдирип, халкъда жүрюген акъыл оюмларны къысха назму тизгинлеге сыйындырып, нарт сёзлени даражаларына жетишдирип береди. «Аз сёз къоратып, кёпню ангылатыргъа, оюм, сагъыш этдирирге итинген китапды ол. 3Мардакемле3 халкъыбызда, жамауатда эртте белгили болгъан, айтыла келген акъыл, нарт сёзлени

эслилик бла жюрютюллюк, уллу сынау сёзге усталыкъ туудургъан сыфатланы жыйымдыгыды..., – деп жазады Толгъурланы Зейтун. – Нарт сёзле орнуна жюрютюрге жарагъанла неда артдан-артха нарт сёзлеге къошулуп къаллыкъ чыгъармаладыла ала...» [Толгуров 2010: 41]. Биттирланы Тамара Бертни мардакемлерин сюзюп, аланы энчиликлерин шарт белгилейди: «...биринчиден, ол халкъыбызны ата сёзюн уста билгенин, экинчиден, аны жашаууну тюрлю-тюрлю бояуларына тюшюнюп, ол бояулары онгдурмай, аталадан келген сёз, фикир байлыкъгъа жангы, керти тюрсюнле къошханыды» [Биттирова 2010: 42]. Айтылгъан оюмланы тюзлюклерин черте, Гурту улу жашаугъа кёз къарамы, суратлау сёзге усталыгъы бла малкъар халкъны ниет хазнасын байыкъландыргъанды дерге тийишлиди.

Гуртуланы Берт миллет музыканы айныууна да уллу къошумчулукъ этгенди. Аны жыр къауумлары «Жарыкъ танг», «Чомартлыкъ», «Таула чакъырадыла» деген назму жыйымдыкларына киргендиле. Чыгъармачылыгъыны ал атламларында жазылгъан назмуларына кёре къуралгъан жырла («Къойчуну жыры» (1931), «Колхоз жыры» (1932), «Кировны жыры» (1935), «Аскерчилени жыры» (1938) эм башхала халкъда сюйюлюп айтылгъандыла. Назмучу Къабарты-Малкъарны белгили композиторлары Трувор Шейблер, Хасан Карданов, Артемий Шахгалдян, Жеттеланы Мустафир, Мухадин Балов, Байчеккуланы Абидин, Нихат Османов, Рахайланы Анатолий бла бирлешип ишлегенди. Миллет музыкалы культурада белгили жырланы санында «Жол жыр», «Алгъа-алгъа», «Жаш шоферну жыры», «Гюлле бла жырла», «Акъ марал» деген жырлары сакъланнгандыла.

Гуртуланы Берт усталыгъын кёчюрмечилик иште да кёргюзтгенди. Ол дунягъа белгили жазычуланы (А. Пушкин, Ф. Шиллер, М. Лермонтов, Я. Райнис, С. Стальский, И. Чавчавадзе, В. Маяковский, А. Навои, Т. Шевченко, М. Вовчок) чыгъармаларын малкъар тилге кёчюргенди. Фахмулу жазычуну чыгъармачылыгъы бла шагърей болургъа тыш миллетли окъуучуну да онгу болгъанды: Бертни назмулары, проза чыгъармалары да орус, ингилиз, француз, украин, къабарты, осетин, чечен, латыш, къумукъ тиллеге кёчюрюлгендиле.

Гуртуланы Берт жашауунда халкъына, аны маданиятына да керти къуллукъ этгенди. Къулийланы Къайсын айтханча, ол «малкъар поэзияны мурдорун салгъанладан бири болуб, жаш литературабызны айнытыуда, аны отун тирги-зиуде къыйматлы иш этгенине ишек жокъду» [Кулиев 1958: 234]. Жазычу миллет адабиятны ёсююне, байыкъланыууна уллу къыйын салгъанды, келлик тёлюлеге бай ниет хазнасын юлюш этгенди.

ХАЙЫРЛАНЫЛГЪАН ИШЛЕНИ ТИЗМЕСИ (СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ)

Атабиева 2008 – *Атабиева А.Д.* Эволюция балкарской детской литературы (проблемы жанрового развития). – Нальчик: КБИГИ, 2008. – 180 с.

Биттирова 2010 – *Биттирова Т.* Акъыл сёзю ныгъышлада эшитилген (Его мудрое слово звучало там, где народ собирался) // Берт Гуртуев. Жашау ызы, оюмлары, тенглери... (туугъанлы – 100 жыл) (Жизненный путь, размышления, друзья... (100 лет со дня рождения). – Нальчик: Издательство М.и В. Котляровых, 2010. – Б. 41– 45.

- Гуртуев 1963 – *Гуртуев Б. Шуёхла арасында* (Среди друзей). – Нальчик: Эльбрус, 1963. – 176 б.
- Гуртуев 1969 – *Гуртуев Б. Чомартлыкъ* (Щедрость). – Нальчик: Эльбрус, 1969. – 159 б.
- Гуртуев 2004 – *Гуртуев Б. Ол заманны бети, излеми эди* (Он был лицом, требованием времени) // *Заман* (Время). – 2004. – 24 авг.
- Гуртуев 2010 – *Гуртуев Б. Жашау ызы, оюмлары, тенглери...* (туугъанлы – 100 жыл). – Нальчик: Издательство М.и В. Котляровых, 2010. – Б. 91–131.
- Кулиев 1958 – *Кулиев К. Берт Гуртуев* // *Гуртуев Б. Жарыкъ танг* (Ясное утро). – Нальчик: Эльбрус, 1958. – Б. 234–237.
- Сарбашева 2003 – *Сарбашева А. Гуртуев Берт* // *Писатели Кабардино-Балкарии* (XIX – конец 80-х гг. XX в.). Биобиблиографический словарь. – Нальчик: Эль-Фа, 2003. С. 154–157.
- Сарбашева 2010 – *Сарбашева А. Балкарская проза в 1970–1990-е годы* // *Очерки истории балкарской литературы*. – Нальчик: Республканский полиграфкомбинат им. Революции 1905 г., 2010. – С. 418–446.
- Теппеев 1974 – *Теппеев А. Балкарская проза*. – Нальчик: Эльбрус, 1974. – 176 с.
- Теппеев 2010 – *Теппеев А. Заманны келечиси* (Представитель времени) // *Берт Гуртуев. Жашау ызы, оюмлары, тенглери...* (туугъанлы – 100 жыл) (Жизненный путь, размышления, друзья... (100 лет со дня рождения)). – Нальчик: Издательство М.и В. Котляровых, 2010. – Б. 21–26.
- Толгуров 2010а – *Толгуров З. Гуртуев Берт* // *Очерки истории балкарской литературы*. – Нальчик: Республканский полиграфкомбинат им. Революции 1905 г., 2010. – С. 321–331.
- Толгуров 2010 – *Толгуров З. Ниет байлыкъны жарыгъы* (Свет духовного богатства) // *Берт Гуртуев. Жашау ызы, оюмлары, тенглери...* (туугъанлы – 100 жыл) (Жизненный путь, размышления, друзья... (100 лет со дня рождения)). – Нальчик: Издательство М.и В. Котляровых, 2010. – Б. 33–41.

REFERENCES

- ATABIEVA A.D. *Ehvolutsiya balkarskoi detskoi literatury (problemy zhanrovogo razvitiya)* [Evolution of Balkarian children's literature (problems of genre development)]. – Nal'chik: KBIGI, 2008. – 180 p. (In Russ.).
- BITTIROVA T. *Ak"yl sezyu nyg"yshlada ehshitolgen* [His wise words were heard where the people gathered]. IN: Bert Gurtuev. *Zhashau yzy, oyumlary, tenglerI...* (tuug"anly – 100 zhyl) [Life's journey, thoughts, friends... (100 years since birth)]. – Nal'chik: Izdatel'stvo M.i V. Kotlyarovykh, 2010. – P. 41–45. (In Balkarian).
- GURTUEV B. *Shuekhla arasynda* [Among friends]. – Nal'chik: El'brus, 1963. – 176 p. (In Balkarian).
- GURTUEV B. *Chomartlyk* [Generosity]. – Nal'chik: El'brus, 1969. – 159 p. (In Balkarian).
- GURTUEV B. *Ol zamanny beti, izlemi ehdi* [He was the face, the demand of the times]. In: *Zaman* [Time]. – 2004. – 24 avg. (In Balkarian).
- GURTUEV B. *Zhashau yzy, oyumlary, tenglerI...* (tuug"anly – 100 zhyl) [Life's journey, thoughts, friends... (100 years since birth)]. – Nal'chik: Izdatel'stvo M. i V. Kotlyarovykh, 2010. – 528 p. (In Balkarian).
- KULIEV K. *Bert Gurtuev* [Bert Gurtuev]. In: Gurtuev B. *Zharyk" tang* [Clear morning]. – Nal'chik: Ehl'brus, 1958. – P. 234–237. (In Balkarian).
- SARBASHEVA A. *Gurtuev Bert* [Gurtuev Bert]. IN: *Pisateli Kabardino-Balkarii* (KhIKh – konets 80-kh gg. XX v.) Biobibliografi cheskie slovar' [Writers of Kabardino-Balkaria (19th – late 80s of the 20th century) Biographical Dictionary]. – Nal'chik: El'-Fa, 2003. – P. 154–157. (In Russ.).
- SARBASHEVA A. *Balkarskaya proza v 1970-1990-e gody* [Balkar prose in the 1970s-1990s]. IN: *Ocherki istorii balkarskoi literatury* [Essays on the history of Balkarian literature]. – Nal'chik: Respublikanskii poligrafkombinat im. Revolyutsii 1905 g., 2010. – P. 418–446. (In Russ.).
- TEPPEEV A. *Balkarskaya proza* [Balkar prose]. – Nal'chik: Ehl'brus, 1974. – 176 p. (In Russ.).

ТЕРПЕЕВ А. Zamanny kelechisi [Representative of the time]. IN: Bert Gurtuev. Zhashau yzy, oyumlary, tenglerI... (tuug'anly – 100 zhyI) [Life's journey, thoughts, friends... (100 years since birth)]. – Nal'chik: Izdatel'stvo M.i V. Kotlyarovykh, 2010. – P. 21–26. (In Balkarian).

TOLGUROV Z. *Gurtuev Bert* [Gurtuev Bert]. IN: Ocherki istorii balkarskoi literatury [Essays on the history of Balkarian literature]. – Nal'chik, Respublikanskii poligrafkombinat im. Revolyutsii 1905 g., 2010. – P. 321–331. (In Russ.).

TOLGUROV Z. *Niet bailyk"ny zharyg"y* [Light of spiritual wealth]. IN: Bert Gurtuev. Zhashau yzy, oyumlary, tenglerI... (tuug'anly – 100 zhyI). – Nal'chik: Izdatel'stvo M.i V. Kotlyarovykh, 2010. – P. 33–41. (In Balkarian).

Авторну юсюнден билдириу

Сарбашланы М.къ. А. – филология илмуланы доктору.

Information about the author

A.M. Sarbasheva – Doctor of Science (Philology), associate professor.

Информация об авторе

А.М. Сарбашева – доктор филологических наук, доцент.

Статья поступила в редакцию 24.03.2025 г.; одобрена после рецензирования 15.06.2025 г.; принята к публикации 27.06.2025 г.

The article was submitted 24.03.2025; approved after reviewing 15.06.2025; accepted for publication 27.06.2025.